

NIKOLAJ IFVERSEN OG JAN LINDHARDT

Ingen over Tinget — Intet under tæppet

*Danske politiske taler
fra Ørsted og Hørup
til Poul og Pia*

FORLAGET VANDKUNSTEN

Indhold

Forord	11
Indledning	12
Kort introduktion til retorikken	21
Kongens og folkets mand	29
<i>Anders Sandøe Ørsted, 1835</i>	
Danmark til Ejderen	40
<i>Orla Lehmann, 1842</i>	
Ret og retfærdighed er vort banner	47
<i>Johan Christian Drewsen, 1843</i>	
Modersmålets ret og ære	52
<i>Laurids Skau, 1844</i>	
Rådvildhedens kvalme lummerluft	59
<i>Orla Lehmann, 1848</i>	
Martyr for en fri forfatning	68
<i>J.J. Dampe, 1853</i>	
1864 – Danmarks bitreste år	87
<i>Ditlev Gothard Monrad, 1864</i>	
Bitterhed, Splid og Krebsgang	99
<i>N. F. S. Grundtvig, 1866</i>	
Ingen over Tinget	107
<i>Viggo Hørup, 1878</i>	

Mistillid og studepolitik 113

Viggo Hørup, 1883

Højres hykleri 119

Georg Brandes, 1886

Fattigvæsenets tilbud: Tvang, sult og prygl 127

Peter Thygesen Holm, 1889

Hunden vender sig til sit eget Spy 145

J. C. Christensen, 1894

Hverken Venstres Hoved eller Hale 156

K. M. Klausen, 1901

Fortyskningens tryk, tvang og trusler 165

Jens Jessen, 1902

Godsejer Gyldenstjært og
Proprietær Studenstrup 176

Frederik Borghjerg, 1902

Fremmedelementet Indre Mission 187

Niels Bransager, 1904

Vilkaarlighedens Regimente 196

Frederik Borghjerg, 1907

Hypnotisme, Suggestion og Alberti 208

Laurits Vilhelm Birck, 1908

Kvindens længsels land 225

Gyrithe Lemche, 1908

Beskæmmende – kvinden er ikke i grundloven 236

Jeppe Aakjær, 1908

Hos vælgerne vi søge vor styrke 247

Carl Th. Zahle, 1909

En grundlovs fødsel 257

Klaus Berntsen, 1912

Fattigper og fremtiden 270

Martin Andersen Nexø, 1913

Troen på en ny verdensorden 278

Ove Rode, 1918

Kamp, gråd og ret 290

H.P. Hanssen, 1918

Et dragehovedet uhyre 300

Henri Nathansen, 1918

Kampen for et dansk Flensborg 309

Vilhelm la Cour, 1919

Han sagde du til kongen 321

Grev Otto Didrik Schack, 1920

De skulle ikke blive glemt 327

Niels Neergaard, 1920

Superliberalisten 331

Thomas Madsen-Mygdal, 1922

D'Herrer i Overklassen skulde tænke dem om 343

Michael Christian Lyngsie, 1925

Mus i barselnød 355

K.K. Steincke, 1930

Kommunisten der blev socialist	366
<i>Aksel Larsen, 1932</i>	
Når revolutionen kommer	381
<i>Arne Munch-Petersen, 1933</i>	
Opgør med dressurskolen	384
<i>Hjalmar Gammelgaard, 1933</i>	
Lænkehund – nej tak	394
<i>Thorvald Stauning, 1937</i>	
Landsforræderen	399
<i>Frits Clausen, 1937</i>	
Talen i Ollerup	410
<i>Kaj Munk, 1940</i>	
En tradition skabes	418
<i>Christian den Tiende, 1941</i>	
Faren ved den æreløse selvopgivelse	420
<i>Hans Hedtoft, 1941</i>	
Pragmatisme eller kollaboration?	433
<i>Thorvald Stauning, 1941</i>	
De kommunistiske »ukrudtsplanter«	439
<i>Ole Bjørn Kraft, 1941</i>	
Spaden der knækkede	445
<i>Gunnar Larsen, 1941</i>	
I fædrelandets interesse	448
<i>Vilhelm Buhl, 1942</i>	

- Gør jer Pligt – gør jert Værk 455
John Christmas Møller, 1942
- Troværdig derfor farlig 462
Ejnar Krenchel, 1943
- Påtale i sandhedens navn 471
Kaj Munk, 1944
- Grænsepolitisk triumf 477
H. C. Hansen, 1954
- Kommunisten og generalen 484
Martin Nielsen, 1961
- På ærlighedens grund 494
Bodil Koch, 1961
- Tynde sjusser og politisk råstyrke 505
Per Hækkerup, 1967
- Er taberne født til at tabe? 514
Carl Scharnberg, 1978
- Blålyslivsløgnsfatamorgana 521
Mogens Glistrup, 1978
- Den respekterede modstander 529
Preben Wilhjelm, 1983
- Små dumsmarte bemærkninger 537
Margrethe den Anden, 1984
- Fodnotepolitikken afløst 541
Ritt Bjerregaard, 1988

Intet under tæppet 550

Poul Schlüter, 1989

Kongemordet 558

Svend Auken, 1992

Den truede førstefødselsret 570

Søren Krarup, 2000

Smagsdommere og eksperttyranni 581

Anders Fogh Rasmussen, 2002

68'eren par excellence 588

Ebbe Kløvedal Reich, 2003

Det rådne blomstervand 595

Ulla Dahlerup, 2003

Pligt til at diskriminere 613

Pia Kjærsgaard, 2005

Kulturkampens nye front 624

Brian Mikkelsen, 2005

Litteraturliste 631

Forord

Talerne i denne samling er ikke udvalgt specielt efter kontroversialitet, politisk betydning, elegance, skarpsindighed, forudseenhed eller efter andre kriterier, som man kunne finde på at lægge ned over en tale. De er resultatet af et historisk strejftog fra 1800-tallets stænderforsamlinger til i dag. Meget mere end strejft kan det i sagens natur ikke blive til. Uanede mængder af politiske taler er blevet holdt i de seneste 175 år – nogle mere betydningsfulde og andre bedre formulerede end de her præsenterede. Men vælges måtte der.

Denne bog er en invitation til at botanisere i politisk retorik, i epoker og begivenheder i nyere dansk historie og blandt betydelige og mindre betydelige aktører på danske talerstole. Og hvor selvfølgelig det end er, må det holdes for øje, at talerne blev holdt for at blive hørt – ikke læst.

For bistand og inspiration til arbejdet med denne bog skyldes tak til David Jens Adler, Dorthe Bramsen, Kirsten Bruun, Kristian Hvidt, Bo Lidegaard, Søren Mørch, Poul Villaume samt den afdøde professor Jørgen Fafner og Søren Møller Christensen, der i fællesskab udarbejdede det oprindelige forlæg til denne samling af taler.

Nikolaj Ifversen og Jan Lindhardt

Indledning

Frit at tænke, tro og tale,
Det er Folkets gamle Ret,
Som paa Bjerge og i Dale
Saa paa Markens Videslet;
Kongens Ord og Folkets Stemme
Lyder i vor Grundlov paa:
Frihed har i Danmark hjemme,
Derfor skal vor Grundlov staa
Danmarks Plage er fra Reden,
Hvor Lindormen har sit Hjem.
Løven dog i Øglereden
Snart sin Klo vil slaa med Klem.
(N. F. S. Grundtvig, 1854)

Den frie politiske tale blev født 5. juni 1849 med Danmarks første frie forfatning.

Dog var det først med grundloven af 1953, at lovens paragraf om ytringsfrihed fik *tale* indføjet som en af frihedsrettighederne. Indtil da var der formelt set alene tale om borgernes ret til på tryk at offentliggøre deres tanker.

Dette afholdt imidlertid ikke Grundtvig fra at hylde friheden for tanke, tro og tale op til femårsdagen for grundlovens vedtagelse. En dag som blev fejret landet over med mægtige folkefester til ære for »kongens og folkets fælles pagt«, som det hed. Festerne forløb ikke uden opmærksomhed fra regeringens side. Som dens chef sad en af de mest magtfulde personer i enevældens sidste år, Anders Sandøe Ørsted, og det var hverken med hans eller regeringens gode vilje, at der blev holdt store folkelige fester for grundloven. I et cirkulære til alle politimestre samt politidirektøren i København blev det pålagt at holde skarpt øje med, hvad der eventuelt måtte komme af kritik af regerin-

gen, eller hvad der måtte blive vedtaget af erklæringer til kongen. Beredskabet til at gribe ind var sat.

Danskerne havde siden 1660 levet under enevælden, som formelt blev lovfæstet med Kongeloven af 1665. Enevældens største statsretlige forandringer var at arvekongedømmet institueredes, og at al magt blev lagt i kongens hånd.

Med Kongeloven fulgte en kongelig suverænitet, som ingen andre steder så bastant var sat på skrift: »Kongen alleene haffve høyste Magt og Myndighed till at giøre Lowe og Forordninger effter sin eygen gode Villie og Velbehag, at forklare, forandre, formeere, formindske, ja og slet at opheffve forrige aff hannem sielff eller aff hans Forfædre udgiffne Lowe«.

Indførelsen af enevælde var nærmest det diametralt modsatte af folkestyre. Men set i forhold til tiden, var det ikke en ringe udvikling. Den betød nemlig, at adelen mistede sin hidtil store indflydelse på landets styrelse, og at kongen suverænt kunne vælge de bedste mænd ind i sin administration af riget. Indførelsen af en samlet lovgivning med Danske Lov 1683 førte da også betydelige reformer med sig.

At Danmark i 1849 fik et folkestyre kom ikke i kraft af en pludselig indskydelse hos grundlovgiveren Frederik den Syvende. Frøet til de omvæltninger, som karakteriserede første halvdel af 1800-tallet, blev lagt af oplysningstidens tanker og ideer frem til den franske revolution i 1789. Danmark blev dog skånet for megen af den uro, som kunne ses ude i Europa.

Men en sten i skoen var der. Den hed Slesvig-Holsten.

Efter mange europæiske krige, Napoleons endelige nederlag ved Waterloo og Wienerkongressen i 1814-15, så et nyt Europa dagens lys. Frederik den Sjette var ganske uindbudt taget til Wien. Han havde allerede ved freden i Kiel måttet afgive Norge til Sverige og i Wien forpligtet sig på, at Holsten som medlem af Det tyske Forbund fik en stænderforsamling. Som hertug af Holsten havde kongen således også sæde i Forbundsdagen i Frankfurt.

Det lod imidlertid vente på sig med stænderforsamlingen. Først da kravet om en egentlig forfatning for hertugdømmerne dukkede op i forlængelse af revolutionerne i 1830, besluttede Frederik den Sjette at oprette de såkaldte Rådgivende Provinsialstænder. De blev grundlagt i 1831; én for Holsten med sæde i Itzehoe, én for Slesvig med sæde i Slesvig, én for Jylland med sæde i Viborg og én for Sjælland og øerne med sæde i Roskilde. Når det blev til hele fire stænderforsamlinger, var det for at imødegå løsrivelsesbestræbelser i hertugdømmerne – ikke mindst i Holsten, som helt overvejende var tysk(talende). Men da Christian den Første ved sin kåring som hertug af de to landdele i 1460 havde forpligtet sig på, at de skulle være »up ewig ungedeeft«, var frykten nu, mere end 300 år senere, at Holsten i en løsrivelse ville tage Slesvig med. For kongen gjaldt det om at sikre kongeriget og hertugdømmerne som en helstat.

I oktober 1835 samledes stænderforsamlingerne i Itzehoe og i Roskilde for første gang og året efter stænderforsamlingerne i Slesvig og Viborg. Sådan var det planlagt. De to hertugdømmer skulle ikke holde samling på samme tid. Man kunne jo få ideer!

Folkestyre var de Rådgivende Provinsialstænder ikke. Men lyset kunne anes.

Et par englandskrige blev det til i Frederik den Sjettes tid (som kronprins), og hans svar på et ønske om ikke at skærpe censuren blev besvaret med det berygtede »vi alene vide«-reskript 1835. Han indførte da heller ikke stænderforsamlingerne med stor lyst – i det hele taget er der ingen tvivl om majestætens enevoldsmagt. En helt ringe regent var han imidlertid ikke, og hans regeringsår benævnes ikke uden grund »guldalder« i kraft af den åndelige vitalitet, hans tid kunne opvise.

I december 1839 døde Frederik den Sjette midt i et heftigt hosteanfald. Bare et par måneder før sin 72-årsdag. Han havde praktisk taget til sidste dag passet sit arbejde om end plaget af

skrantende helbred. Han efterlod sig alene to døtre, og nærmeste arving til tronen var derfor hans fætter Christian.

Der var i liberale kredse store forventninger til den nye regent, nu Christian den Ottende. Han havde i de 12 år og tre måneder, hvor han henholdsvis var statholder i og konge af Norge, opnået fortjent ry som fremskridtsvenlig. Han var i øvrigt modsat sin forgænger særdeles belæst og med udprægede kunstneriske og litterære interesser.

Slesvig-Holsten blev et stadig større problem op gennem 1840'erne. Modsætningerne mellem dansk og tysk i hertugdømmerne blev udtrykt gennem ønsket om en fælles forfatning, og om at Slesvig i lighed med Holsten blev medlem af Det tyske Forbund. Også strid om dansk og tysk sprog var et problem, som det kom frem i Laurids Skaus tale på Skamlingsbanken i 1844. Og i Danmark agiterede de nationalliberale for Slesvigs indlemmelse i kongeriget, tydeligt udtrykt med Orla Lehmanns berømte Skydebanetale i 1842. Kongen havde rigeligt at se til, for så vidt det gjaldt at holde fast i ideen om den danske helstat. Og så var der spørgsmålet om arvefølgen. Kongens søn, den senere Frederik den Syvende, var barnløs og intet tydede på, at det ville blive anderledes.

Dertil kom at det trak op til uroligheder ned gennem Europa. Revolutioner lurede på udbrud. Også i Danmark blev ønsket om en fri forfatning hyppigere udtrykt. Christian den Ottende var ikke uden blik for, hvor det bar hen. På sit dødsleje i januar 1848 pålagde han kronprins Frederik at give monarkiet en fælles fri forfatning. 11 dage senere døde han.

1848 er et af de mest ejendommelige år i Danmarks historie med enevældens endeligt og forberedelserne til en fri forfatning, samtidig med at landet blev kastet ud i en borgerkrig. Krigen kom til at vare tre år med indblanding fra Preussen og med en afslutning som, om ikke formelt så dog reelt, betød Danmarks opgivelse af Holsten.

Uroen i Holsten forstod de nationalliberale af udnytte. Resultatet af et møde i teatret Casino i marts, hvor Orla Lehmann talte, blev en deputation til kongen med ønsket om en fri forfatning –

et ønske som implicerede truslen om en »fortvivlelsens selvhjælp«. Kongen var forberedt. Han havde allerede truffet beslutning om et konstitutionelt monarki og en fri forfatning. Det såkaldte martsministerium var udnævnt, og dets opgave var at forberede en grundlov ved nedsættelse af en grundlovgivende forsamling.

5. juni året efter var Danmark en folkestyret nation.

Efter Frederik den Syvendes død i 1863 overgik tronen fra den oldenborgske til den glücksborgske linje. Man skal 300 år tilbage til Christian den Tredje for at finde blodfællesskab mellem Frederik og prinsen af Glücksborg – nu Christian den Niende.

Som Frederik den Syvende arvede treårskrigen, arvede Christian den Niende i 1864 den anden slesvigske krig, der førte til den tilbagetrækning fra Dannevirke, som den kort forinden udnævnte statsminister D. G. Monrad måtte meddele Folketinget. To måneder senere kom nederlaget i Dybbøl skanser, og snart föjedes tabet af hele Slesvig til.

Med tabet af Slesvig fulgte en nødvendig revision af det forfatningsmæssige fundament for det danske rige, som også havde omfattet hertugdømmerne. Det blev den såkaldt gennemsete grundlov af 1866. Et tilbageslag for folkestyret og stærkt imødegået af blandt andre Grundtvig. Reaktionær og elitær som den var, blev den indledningen til en tid med en lang forfatningskamp, ofte benævnt Estrup-tiden efter den stærkt konservative regeringschef, godsejeren J. B. S. Estrup fra partiet Højre. Gennem en årrække styrede han Danmark ved provisorisk lovgivning – han kunne ikke opnå flertal for blandt andet finanslovene. Den stærke opposition til det barske styre fik stemme fra blandt andre Viggo Hørup og Georg Brandes. I 1894 sluttede provisorietiden ved et forlig mellem Venstre og Højre. Men det kom også til at koste en dyb splittelse i Venstre, da blandt andre den senere Venstre-høvding, J. C. Christensen, vendte sig mod forliget.

Nye tider var på vej. Arbejderbevægelsen, repræsenteret ved Socialdemokratiet, fik plads i Folketinget, og dets krav til bedre

sociale vilkår blev med indignation fremført af K. M. Klausen og siden af Frederik Borgbjerg. Det uholdbare ved at kongen, uanset hvilket flertal der var i Folketinget, suverænt kunne udpege »sin« regering, viste sig snart. I 1901 måtte den nu 83-årige Christian den Niende indse, at en regering ikke burde sidde mod flertallets vilje. Parlamentarismen blev knæsat. Altså den statsskik, at ingen minister eller regering kan sidde med et flertal imod sig, men altså nok uden et flertal bag sig. Der skulle dog gå mere end 50 år, før parlamentarismen blev grundlovfæstet.

Tilfredsheden med dette systemskifte blev i Folketinget blandt andet formuleret med en tak til kongen. Men så meget var der nu heller ikke at takke majestæten for, mente socialdemokraten K. M. Klausen.

Under enevælden beroede ethvert politisk fremskridt på kongens vilje. Om end der havde været folkelige rørelser i den sene enevælde, var det først med folkestyrets indførelse, at de for alvor blomstrede op og blev til det, vi stadig kalder »de folkelige bevægelser«. Så stor uenighed der end kunne være om mål og midler, bidrog de hver for sig til at formulere, hvad godt var for befolkningen og dermed for nationen.

De første folkelige bevægelser var så forskellige, som næsten tænkes kan. Det var de gudelige forsamlinger, som stort set alene sås på landet, og borgerlige, liberale strømninger, som frem for alt sås i København og større bysamfund. Op gennem 1800-tallet kom der navn på dem: Indre Mission, grundtvigianismen, bondebevægelsen, husmandsbevægelsen, afholdsbevægelsen, kvindebevægelsen, arbejderbevægelsen og de nationale bevægelser. Flere af dem var tæt knyttet til politiske partier, og alle fik en ikke ubetydelig indflydelse på de politiske beslutninger, som siden kom til at udgå fra Folketinget.

Af nyere tids folkelige bevægelser kan nævnes Kampagnen mod Atomvåben og bevægelserne mod Danmarks medlemskab af EF/EU. Hvor brede og folkelige de end fremstod, mødte de

med deres specifikke politiske sigte stor imødekommenhed fra dele af det politiske spektrum.

De politiske krav fra folkebevægelserne blev formuleret i taler af for eksempel forfatterne Gyrithe Lemcke og Jeppe Aakjær, når det gjaldt kvindesagen, og Martin Andersen Nexø og Peter Thygesen Holm, når det gjaldt arbejderklassen og de socialt dårligt stillede.

Årene omkring første verdenskrig (1914-18) bød på to store begivenheder. En national glæde, som greb hele folket, samt et økonomisk bedrageri af usædvanlige dimensioner.

Bedrageriet kom for lyset, da den tidligere justitsminister Peter Adler Alberti vandrede ind hos politivagten i domhuset på Nytorv i København og meldte sig selv. Der var tale om et underslæb overfor Den Sjællandske Bondestands Sparekasse på ca. 15 millioner kroner. Det svarer til næsten en milliard kroner i nutidens penge. Alberti var en udpræget lov-og-orden minister, men hans økonomiske virksomhed var af en sådan karakter, at den havde påkaldt sig opmærksomhed. I dagbladet *Politiken* stod Ove Rode for kulegravende artikler om hans transaktioner, og i Folketinget blev de fulgt op med forespørgsler, kritik og hulfletning fra blandt andre socialdemokraten Frederik Borgbjerg og højrepolitikerens L.V. Birck.

Den store nationale glæde var Sønderjyllands genforening med Danmark ved en folkeafstemning i dele af det gamle hertugdømme Slesvig. H.P. Hanssens forudskikkelse i november 1918 af en afstemning om grænsedragningen gav sønderjyderne tro på en fremtid som dansk. Genforeningsglædens kulmination kom i juli 1920 med kongens ridt over grænsen og Statsminister Neergaard og Grev Schacks taler i Dybbøl skanser.

Tiden fra første til anden verdenskrig kaldes i dag for mellemkrigstiden. Det gjorde den i sagens natur ikke i samtiden, hvor anlæggene til endnu en krig kun for de færreste var tydelige. Så kan de i tilbageblikket synes nok så åbenbare. De politi-

ske yderfløje blomstrede, Tyskland var materielt forarmet af krigsgæld og åndeligt af revanchisme, en praktisk taget verdensomspændende depression trak sine spor, og brutale diktaturer fik fodfæste. Udviklingerne ramte også Danmark, om end ikke så indgribende. De antiparlamentariske kræfter fik mæle gennem kommunisten Arne Munch-Petersen og nazisten Frits Clausen og den hårde liberalisme gennem venstreministeren Thomas Madsen-Mygdal.

Midt i en stor arbejdskamp kunne arbejdsmændenes formand C. M. Lyngsie udfordre arbejdsgiverne, og forfatteren Henri Nathansen kunne umiddelbart efter krigen advare mod antisemitismen, som greb om sig i Polen, men hvis ånde også lod sig mærke i Danmark. Endnu et forvarsel om, hvad verden kunne vente sig. Der skulle bare gå en snes år fra den ene krigs slutning til den næstes begyndelse.

Danmark slap nådigt igennem krig og besættelse. Blandt andet i kraft af den såkaldte samarbejdspolitik personificeret ved statsministrene Thorvald Stauning og Vilhelm Buhl. Modstanden kom fra blandt andre den konservative politiker John Christmas-Møller og den karismatiske præst og dramatiker Kaj Munk.

Der var hos mange en tro på, at kampen mod besættelsesmagten ville føre Danmark ind i en ny og bedre tid, måske endda til et politisk systemskifte. Men for de troende blev befrielsen en skuffelse for så vidt, at det blev de gamle politiske kræfter, der fik magten tilbage. Et tidehvert blev det dog. Danmarks udenrigspolitik tog en ny drejning bort fra neutralitet til et forsvarsfællesskab i NATO og siden hen store handelspolitiske og fælleseuropæiske alliancer i EFTA og EF/EU. Og efter mere end hundrede år fik statsminister H. C. Hansen skabt muligheden for en endelig afslutning på det, som i mere end et århundrede var benævnt »det slesvigske spørgsmål«.

Den væsentligste følge af den første urolige halvdel af det tyvende århundrede blev dog, at demokratiet for alvor slog rod i samfundet.

Det halve århundrede, som fulgte efter krig og besættelse, bød på fremgang på praktisk taget alle felter. Økonomisk, kulturel og politisk blomstring. Men også på de modsætninger, som er betegnende for det sande folkestyre. Folkelige bevægelser, som for eksempel Kampagnen mod Atomvåben, opnåede at få gode ord med på vejen af den socialdemokratiske kirkeminister Bodil Koch, Fremskridtspartiet med skatteadvokaten Mogens Gistrup gjorde sit indtog i Folketinget, og Danmark oplevede den første rigsretssag siden 1910. Desuden blev majestæten mere tydelig i mødet. Christian den Tiende holdt således den første kongelige nytårstale i 1941, og den i mange år mest opsigtsvækkende tale gav Margrethe den Anden i 1984.

Hvad angår det sidste, så var dronningens tale, for så vidt den var majestætisk, et forsigtigt indlæg i en debat, som kom til at fylde meget i de følgende år. Nemlig debatten om indvandrere og flygtninge fra lande med en kultur, der på markant måde adskiller sig fra den danske. Hvad der især kom til at stikke i øjnene på betydelige politiske kræfter i Folketinget, var de fremmedes klæde- dragt og deres religion. Debatten blev skærpet, så der efterhånden tydeligt fremstod et »dem« og et »os«. En antiintellektualisme slog rod i det politiske univers, og »systemskifte« og »kulturkamp« blev styrende begreber i den politiske meningsudveksling.

De store politiske fællesskaber, samfærdsels og kommunikationens mange nye veje skabte, hvad der nærmest fremstår som en uafvendelig globalisering. Svaret på den har i bedste fald været en øget bevidsthed om eget værd og historie og i værste fald en fordomsfuld nationalisme.

I det sande folkestyre gives taletid til det hele.

Nikolaj Ifversen

Kort introduktion til retorikken

»Hver kraftig skæmt som lokker på læben frem et smil,
den blev i hendes kogger en hvas og vinget pil;
hvert ord, der kom fra hjertet og som til hjertet når,
den blev en sten i gården der hegner hendes gård.«

Dette vers stammer fra Lemckes berømte sang fra 1859, »Vort modersmål er dejligt, det har så mild en klang«. Indholdet og sprogetonen er typisk for 1800-tallet, idet det var her, man opdagede sproget og begyndte at digte om det. Grundtvig var en af foregangsmændene, bl.a. med »Moders navn er en himmelsk lyd«, og han mente, at vi i Danmark har en særlig sprogton og –ånd, som røber vor frihedselskende og værdifulde nordiske folkefællesskab.

Hvorvidt det forholder sig sådan skal ikke diskuteres. Men da vi som mennesker lever og ånder i sproget som fisk i vandet, er der måske nok grund til at undersøge, hvordan en »kraftig skæmt« kan blive til en »hvas og vinget pil«, som Lemcke udtrykker det, og hvordan man kan tale, så det kommer »fra hjertet« og »til hjertet går«. Ifølge den nationalromantiske sprogopfattelse bærer ånden sproget, således at når man har den store og sande følelse, så finder man også de store og rigtige ord. Men det gælder ikke altid, og ikke for alle. Ikke alle mennesker mestrer talekunsten. Man må vide, hvad sproget kan og hvilke værktøjer, der findes, for uden form er der intet synligt indhold.

Denne bog rummer nogle af de danske taler, der har gjort indtryk i samtiden og også ofte i eftertiden. De er kendetegnet ved at have en form, der gør, at indholdet fremstår klart og derfor er blevet husket. Videnskaben herom kaldes retorik, og i det følgende skal de principper, der gælder, når man vil tale udtryks-

fuldt, kort introduceres. Fokus vil være på den retoriske videnskabs fem discipliner, talens fem dele og de tre stillejer.

Retorikkens fem discipliner

INVENTIO er den første fase – det er indsamlingen af det stof, man agter at bruge. Her må man være opmærksom på, at en tale ikke er en stil, hvor man uforpligtet fortæller om dette eller hint. En tale vil man noget med; den skal flytte tilhørerne og gøre dem klogere og ofte også anspore dem til at ændre på forhold, som efter talerens mening er uholdbare. Taleren ønsker at overtale og overbevise og gennem sin argumentation åbne tilhørernes øjne for nye vinkler og nye handlingsmåder. Der er med andre ord tale om et partisk indlæg. Taleren redegør ikke blot for et givent stof, men søger at sætte en anden dagsorden end tidligere. Han udvælger derfor også bevidst de argumenter og indsigter, han vil bruge. Ikke således at han udelukker det, som måtte tale imod hans ærinde, tværtimod, han lægger modsynspunkter frem, men de lægges frem for at blive modsagt og kommer på denne måde til at bekræfte hans hovedsynspunkt. Det ville nemlig være fatalt, hvis tilhørerne sad tilbage med alvorlige indvendinger, som taleren havde forbigået.

DISPOSITIO. Når taleren har fået materialet samlet sammen, gælder det om at ordne stoffet, så det falder naturligt. Det vender vi tilbage til under talens opbygning. Grundlæggende drejer det sig om at finde en »rytme« i det, man siger. Det første og det sidste er meget vigtigt. Churchill sagde engang, at det at holde tale minder lidt om flyvning, hvor det er ved start og landing, at ulykkerne som regel sker. Når taleren begynder, gælder det om at få tilhørerne velvilligt stemt. Indledningen skal ikke forklare eller udvikle noget – det kommer senere i talen – den skal etablere talerens *ethos*, troværdighed, ærlighed, ret til at blive taget alvorligt. Han kan have ret i alt, hvad han fremfører, men hvis tilhørerne ikke bryder sig om ham, har han ikke en chance. Han kan sige noget pænt til dem – og om dem; f.eks.: »Hvor er jeg glad for i dag at være her i Skanderborg (hvis han altså er i Skanderborg!), denne dejlige by ...« Han kan også begynde med en

joke – det gør amerikanerne næsten altid – med det formål at få tilhørerne til at føle sig veltilpasse, eller dramatisk som præsten, der talte over en afdød, der længe havde været meget syg. »Så kom den da, døden. Ventet og ventet på.«

Med hensyn til afslutningen, så gælder det om at få talen til at »fade« ud. Den skal ikke bare holde op. Det gøres ved – ligesom i indledningen – at tale om noget, der ikke kommer indholdet ved. Amerikanerne fortæller igen en joke, andre siger noget spøgelfuldt – i alle tilfælde skal der siges noget, som bringer tilhørerne på afstand af indholdet. Det hænger sammen med, at en retorisk spidsformuleret prædiken, forsvarstale, politisk opfordring eller lignende ikke skal lægge op til diskussion. Indholdet skal stå lysende klart og ikke invitere til, at tilhørerne stiller spørgsmål eller kommer med indvendinger.

ELOCUTIO. Ikke alene makrostrukturen i en tale skal være god, men også selve den ordmæssige udformning. Her er det vigtigt, at det man siger lyder rigtigt, er fængende, klart og overbevisende. Til det brug findes en række »figurer«, som kan deles i to grupper: akustiske og semantiske.

Den første gruppe figurer, de akustiske, sigter mod at påvirke øret, uden at der i sig selv følger et betydningsindhold med. Øret elsker f.eks. gentagelser, hvilket dels hænger sammen med, at det »lyder godt«, men også skyldes, at øret ikke kan »fryse«, dvs. blive stående ved et enkelt ord. Talestrømmen fortsætter normalt uanfægtet, med mindre man er i stand til at afbryde taleren og bede ham uddybe eller gentage, så man får det hele med. Og den situation er man langt fra altid i.

Den mest almindelige form for gentagelse er allitteration, bogstavrim, hvor man lader forskellige ords første bogstav eller første stavelse være ens. »Det er mælk, det er dejligt« (to gange »det«). Af en eller anden grund bliver et sådant udtryk bedre hængende i bevidstheden, end hvis man blot havde sagt »mælk er dejligt«; måske fordi der skabes en »rytme« eller en »takt«. En anden form for gentagelse er enderim – f.eks. i vers, hvor man lader hjerte rime på smerte. Herved skaber man en sammenhængende rytme, hvor også indholdet bindes sammen. Danske

hjerter er fulde af smerter – formentlig delvist fordi det rimer. Man kan også have rytme i form af, at man bevæger sig op ad en stige, f.eks.: Han blev forfulgt, han blev såret, han blev dræbt. I større format har man det bl.a. i eventyr med tre prinser, tre gamle koner etc. Hermed er der dels en rytme, som griber øret, dels en lettelse af tilegnelsen, fordi øret får et udsagn med tre led til at fatte den sørgelige kendsgerning, at manden er død. Et andet eksempel på, at man giver folk tid til at opfatte, er *anadiplose*, dvs. at den sidste del af en sætning udgør første del af den næste: »... det var Cæsar. Cæsar som var kommet ...« Eller man kan have flere sætninger, som begynder med de samme ord, f.eks.: »Krigen skal vindes ...« Hver sætning indeholder en ny begrundelse og en ny vinkel på udsagnet, men sammenhængen fastholdes af *anaforen*, som er en gentagelse af et eller flere ord i begyndelsen af en sætning.

Fælles for alle gentagelsesfigurerne er, at de har en stor og overbevisende virkning. Men kun hvis de forbliver skjulte for bevidstheden. Det gælder i det hele taget alle retorikkens virkemidler: »Kunsten er at skjule kunsten«. Kigger man taleren efter i kortene og kommer ind bag facaden, er det ikke nemt for ham at bevare den medrivende, overbevisende fremstilling.

Den anden gruppe figurer, de semantiske, søger ved eksempler og billeder eller metaforer at gøre tingene klare og levende for tilhøreren. Mens man med de akustiske figurer appellerer til den ydre sans, hørelsen, så bruges de semantiske figurer til at vække forestillingsevnen, fantasien. Alt dette sker ved den indre sansning. Man »ser« det for sig. Eller hører, lugter, smager, føler det. Billederne kan være meget korte, men de kan også bestå i en hel lille fortælling. Alt afhænger af, hvad tilhørerne kan magte; de må hverken over- eller undervurderes.

MEMORIA. Det er helt afgørende, at man kan huske, hvad der bliver sagt, og i virkeligheden kan alt, hvad der er sagt indtil nu, ses under den vinkel. Tingene skal kunne huskes, og det kan de kun, hvis de også kan forstås, og hvis man har billeder at hænge indholdet op på. Derfor har man mange forskellige mnemotekniske systemer, som bruges i større eller mindre ud-

strækning. En af de mest brugte i antikken var at lade dele eller hele stoffet anbringe i forskellige rum i et hus. I entreen finder man dette, i den første stue dette og så videre. Det hjælper tilhøreren til at huske og taleren ligeså. Sidstnævnte er vigtigt, for hvis taleren hele tiden er nødt til at se ned i sit manuskript, mister han kontakten med tilhørerne. Taleren bør i det hele taget slet ikke læse op, for øret er ikke stemt for det skrevne sprog. Syntaks og grammatik i skriftsproget er helt anderledes end i det mundtlige med mange og lange perioder med flere bisætninger, indskud etc. Øret har svært ved at fastholde lange sætninger – de går i stykker, hvorefter store dele af det oplæste går tabt. Gestikken (se nedenfor) bliver også mærkværdig. Både restriktiv og latterlig. Det sidste fordi man nikker som en høne, når man skiftevis ser op og ned (hvis man da ikke ser ned hele tiden). Desuden er et manuskript invaliderende for selve modtagesituationen, idet man som tilhører uvilkårligt føler, at det fremførte er fortid og uaktuelt – hvad det jo også er i den forstand, at det er blevet skrevet på et andet og tidligere tidspunkt. Hertil kommer en massiv oplevelse af udvendighed, helt modsat, når taleren kan sit manus udenad. Det sidste kalder englænderne, at man kan noget »by heart«, med hjertet, hvilket er et meget præcist udtryk. En tale er nemlig ikke blot noget, der siges, men i høj grad også nogen, der siger noget. Talen skal være en del af taleren selv. Det er dette personlige præg, som går tabt ved oplæsning.

Men hvad så med de eksempler på taler, der bringes i denne bog, kan man spørge. Har de været kedelige og upersonlige? Nej, det kan man med temmelig stor sikkerhed afvise, for i så fald havde de ikke vakt den opsigt, som gør dem kvalificerede til en plads i denne bog. Men i forbindelse med udgivelse har de fået en skriftlig form, hvilket er meget fornuftigt, for ligeså forkert det er at høre en tale blive læst op, ligeså trættende kan det være at læse en tekst, der er taget direkte fra det mundtlige. I øvrigt er det formentligt sådan, at i det 19. århundrede og helt ind i begyndelsen af det 20. århundrede er talen først blevet skrevet ud, når den skulle trykkes. I selve talesituationen har taleren støttet sig til stikord eller har holdt den frit. Det sidste er svært for

os i dag, fordi vi i den moderne skriftkultur har vænnet os til at have det på skrift og ikke i hovedet. Tekstbundne taler er i det hele taget et moderne fænomen. Præster begyndte først for ca. 100 år siden at læse deres prædikener op. Tidligere havde biskopperne under overhøring skarpt kritiseret, at man havde hovedet i manuskriptet i stedet for manuskriptet i hovedet, og samme udvikling kan formentligt iagttages på andre områder.

ACTIO er den gestik og de bevægelser, der følger med talen og skal understrege og klargøre den. Danskere er generelt ikke meget gestikulerende, og man kan da heller ikke udlede af nærværende taler, hvilken og hvor meget gestik taleren har anvendt. Gestikken omfatter såvel stemme som hånd- og kropsbevægelser. Stemmen er guld værd for en taler. De store radiopolitikere fra 1930-40'erne, såsom Hitler, Roosevelt, Churchill og Mussolini, havde alle meget iørefaldende stemmer, som de forstod at bruge til det yderste. En melodisk og klangfuld stemme kan lade sin rytme og intonation forplante til tilhørerne, så de føler sig virkelig berørt. Moderne undersøgelser synes i det hele taget at vise, at hænder, ansigt og kroppens bevægelser har en enorm betydning for, hvilket indtryk en taler gør. Procentsatserne for henholdsvis indhold, stemme og kropsgestik er således 10, 20 og 70 procent. Der er nogen uenighed om, hvordan man gør betydningen op, men under alle omstændigheder betyder kroppen meget.

Selve talen

En del af det, vi har været inde på i forbindelse med de fem discipliner, gælder også for selve talen. Det gælder således talens indledning, *exordium*, hvor man skal fange tilhørernes opmærksomhed og velvilje. Når man har gjort det, fremsætter man kort, gerne i én sætning, hvad der er talens »hovedsætning«, således at tilhørerne ikke kommer i tvivl om, hvad emnet er. På latin bruger man ordet *narratio*, fortælling, som betegnelse for dette.

Derefter kommer *divisio*, hvor man opregner talens forskellige dele. Her må man huske, at det er langt sværere at høre end at læse, og at det er godt for tilhørerne at vide, hvad de kan vente

sig. Ellers kan de let tabe tråden. Det er også en tryghedsskabende foranstaltning, idet tilhørerne for det første ved, at taleren har tænkt sig at holde op på et tidspunkt og for det andet kan foretage et rimeligt gæt af, hvornår det vil ske. Inddelingen af talen kan ske meget bastant med f. eks. a, b, c..., men der er også andre mere elegante muligheder.

Herefter følger talens vigtigste del, *argumentatio*, bevisførelsen. Her fremsætter man en eller flere teser og de dertilhørende argumenter. Ofte nævner man også grunde eller argumenter, som strider imod det fremsatte, dog kun for at afvise dem. Til sidst kan man så drage sin konklusion.

Endelig kommer afslutningen, *conclusio*, som jeg allerede har behandlet under retorikkens discipliner. Trods navnet er det ikke her konklusionen findes. Slutningen på talen, *peroratio*, har som nævnt en ud-fadende funktion. Man skal så at sige sætte prop i flasken og dermed sørge for at det indhold, der er fyldt på, ikke flyder bort. Det er naturligvis de færreste taler, der følger denne formalistiske opstilling til punkt og prikke, men grundstrukturen findes i de fleste.

De tre stillejer

Retorikken er et hus med mange boliger, og vi kan her langt fra besøge dem alle. Men læren om de tre stillejer kan vi ikke forbigå.

Følelsesbegrebet er centralt i retorikken, og de tre stillejer eller højder angiver, hvor højt følelsesniveauet er. Man kan måske illustrere det med begyndelsen på en gammel John Ford-western. I den første scene ser man en karavane i det fjerne midt i et stort landskab. Man sidder afslappet og ser på det storslåede panorama. I næste sekvens er vi rykket nærmere. Vi er på halvdistancen og kan se og ikke mindst høre vognene, hestene og de personer, som er omkring dem. Nu er vi betydeligt mere engagerede, vi ler måske af nogle af replikkerne eller aner kommende konflikter. Vort følelsesengagement er steget betragteligt, men vi kan nå betydeligt højere op. Så skifter billedet igen, og vi kommer helt tæt på ansigterne, hvorefter endda et eneste måske

udfylder hele lærredet. Nu er vi med på højt niveau. Vi lider med de undertrykte, harmes med de vrede eller længes med de forelskede. Vi er kort sagt engagerede, for det hele er kommet nær på. Med-liden er helt afgørende på dette trin.

I retorikken bruger man ligesom i filmkunsten følelserne til at angive afstande og dermed også betydning. Jo tættere på, jo vigtigere. I det højeste stilleje er det sagte vigtigt: Råbes der f.eks. »brand«, skynder man sig ud af huset og redder, hvad reddes kan. Man bliver ikke siddende og overvejer tingene endnu engang. Omvendt i det lave stilleje. Her er tingene ikke uventede, men de er på afstand og fordrer ikke umiddelbart engagement. For kommunalbestyrelsen kan utætte kloakrør være vigtige, men de forstyrrer næppe nattesøvnen hos de folkevalgte. Det kan derimod sagtens ske for dem, der bor lige ved rørene og må udholde lugt og fugt. Endelig har vi stillejet i midten, hvor følelsesniveauet hverken er højt eller lavt. Her beskæftiger man sig med fænomener, som nok er vigtige, men ikke livsvigtige. Humoren passer derfor godt ind her.

For nu kort at opsummere, så rummer følelser både erkendelse og forståelse, hvilket i høj grad bruges retorisk. Det vigtige befinder sig i det høje stilleje, det mindre vigtige i det lave. Følelserne er en måde at meddele sig på, og med de græske betegnelser benævnes stillejerne *pathos*, *ethos* og *logos*: den voldsomme lidenskab, det fornøjelige samvær og den saglige diskussion. Problemet eller udfordringen i dag består i, at moderne mennesker – påvirket af ikke mindst videnskaben – ikke regner beskrivelser i *ethos* og *pathos* for virkelighedsskabende. Kun *logos*. Måske nærværende bog kan hjælpe med til at udvide vort virkelighedsbegreb en smule.

Jan Lindhardt

Kongens og folkets mand

Anders Sandøe Ørsted, 1833

Han var en gigant i sin tid. Apotekerens søn fra Rudkøbing og yngre bror til fysikeren H. C. Ørsted hørte til blandt de mest indflydelsesrige embedsmænd i de sidste 35-40 år af enevælden.

Anders Sandøe Ørsted var stærkt inspireret af den tyske filosof Immanuel Kant og hans anskuelser om fornuft og etik. For så vidt var han et barn af oplysningstiden. Han bidrog med formuleringer af love, og hans domsbegrundelser fik stor indflydelse på lov og ret i Danmark, og som deputeret (minister) i Danske Kancelli skabte han de retningslinjer, som bar Danmark gennem den krise, der opstod i forbindelse med statsbankerotten i 1813.

Godt nok var Ørsted den enevældige konges loyale embedsmand, men ikke mere end at han udtrykte tanker, der i et vist omfang var i pagt med de ønsker, som voksede frem overalt i Europa om frie forfatninger. Og det hændte, at han bragte sig i modsætning til sine kolleger i kancelliet – således i forbindelse med tugthusoprøret på Christianshavn i 1817. Her vendte han sig imod et forslag om, at hver 10. fange skulle henrettes uden rettergang. Hans syn på og forfatterskab om strafferet bragte ham for alvor på kant med kongen, som gav ham valget mellem

ANDERS SANDØE ØRSTED
(1778-1860) Jurist, embedsmand og politiker. Cand.jur. 1799. Assessor i hof- og stadsretten 1801. Højesteretsdommer 1810-13. Deputeret i Danske Kancelli 1813. Generalprokurør 1825. Kongelig kommissarius ved stænderforsamlingerne i Roskilde og Viborg 1835-40. Medlem af Gehejmestats-

rådet (statsminister) 1842. Medlem af den grundlovgivende forsamling 1848. Medlem af Landstinget 1850-53. Stats-, indenrigs- og kultusminister (kirke, kultur og undervisning) 1853-54 og i 1854 tillige justitsminister. Forfatter til en lang række betydelige filosofiske og juridiske værker.

at trække sig fra sine administrative poster eller at indstille sin litterære virksomhed. Han valgte det sidste.

Ørsted var medlem af den grundlovgivende forsamling og lagde mange kræfter i arbejdet. Han udeblev dog som en af de få fra afstemningen om grundloven i utilfredshed med det endelige forslag. Hans år som minister i 1850'erne kan næppe kaldes lykkelige. Han fik blandt andet en rigsretssag på halsen på baggrund af nogle ubevilgede udgifter, som regeringen havde afholdt i forbindelse med Krimkrigen. Rigsretssagen endte dog med frifindelse.

At kalde Ørsted demokrat er for meget. Han var tiltalt af og argumenterede for den oplyste enevælde. Alligevel blev han blandt andet på grund af sine smukke personlige egenskaber omfattet med megen folkelig sympati, og da han i 1835 af Frederik den Sjette blev indsat som kongens repræsentant, kommissarius, i de nyoprettede stænderforsamlinger i Roskilde og Viborg, blev han betragtet som »kongens og folkets mand«.

Hvilket navn: »De rådgivende Provinsialstænderforsamlinger«! Så magtfuldt det end kan lyde, er det værd at bemærke ordet »rådgivende«. Og det var altså for kongen. Mere strakte det ikke til, men det var dog et varsel om nye tider. At stænderforsamlingerne blev oprettet var næppe Frederik den Sjettes lyst. Men nødvendigheden blev påfaldende med de revolutioner og krav om frie forfatninger, som prægede Europa i 1830'erne. Dertil kom den forpligtelse til at give en forfatning, kongen som hertug af Holsten havde pådraget sig, da landsdelen efter Wienerkongressen 1814-15 blev medlem af Det tyske Forbund. Et ønske om en fællesforfatning for de to hertugdømmer lod sig tillige høre i hertugdømmet Slesvig. Slesvig var imidlertid ikke medlem af Det tyske Forbund, og for at fastholde ideen om Danmark og hertugdømmerne som en såkaldt helstat besluttede kongen at oprette stænderforsamlinger, ikke kun for Holsten i Itzehoe, men tillige for Slesvig i Slesvig by, for Jylland i Viborg og for øerne i Roskilde.

Kun mænd havde valgret og var valgbare til stænderforsamlingerne. De skulle være henholdsvis 25 for at vælge og 30 år for